

DIALEKTIKA A ONTOLOGIA JOZEFA CIBULKU

Vo vydavateľstve SAV vyšla koncom minulého roku kniha Jozefa Cibulku *Dialektika a ontológia* (Bratislava 1968, 349 str.). Dr. Cibulka je známy už ako autor knihy *Přínos Marxova Kapitálu k poznání společenských zákonů* (Rozpravy SAV, 1962), ktorá svojou myšlienkou sprostredkovania a rozpornosti zákonov napomáhala prekonaniu stalinských deformácií, ako autor knihy *Spory o dialektiku* (Bratislava 1968) a celého radu statí venovaných najmä filozofickým rozborom aktuálnych ekonomických a sociálno-politických problémov.

Cieľom Cibulkovej práce *Dialektika a ontológia* je „súvisle odlišiť, čo je pôvodná Marxova dialektika, dokázaná Marxovým učením, a čo je v marxistickej filozofickej literatúre nedokázané“ [5] (podčiarknuté recenzentom). Plnenie tejto úlohy je, podľa Dr. Cibulku, potrebné začať z výstavby marxistickej ontológie, najmä z výstavby marxistického dialektického determinizmu. Svoju prácu písal J. Cibulka hlavne v rokoch 1953—1965 (niektoré časti sú neskoršie). V tomto období sa domnieval, že základný zdroj deformácií marxizmu je v kríze ontológie. Teoretický výraz „komisárskeho“ chápania marxistickej filozofie v období stalinizmu videl vtedy autor najmä v jednostrannom sústredení sa na gnozeologickú stránku filozofie a neskôr, po XX. zjazde KSSS, vo vzniku ontologického vákua, ktoré sa prejavilo vo vytvorení sa dvoch dokonale odcudzených prúdov medzi filozofmi, hlásiacimi sa k marxizmu (gnozeológia na základe formalizácie poznania a filozofická antropológia), ktorým chýba akákoľvek spoločná pôda, jednotiacia reč, úsilie o jednotiaci ontologický základ.

V predsluve, napísanom v júli 1968, autor recenzovanej knihy hodnotí túto východiskovú koncepciu svojej knihy takto: „Sústredovala sa na odvalenie prekážky, ktorá už dnes nie je hlavnou prekážkou“ [6]. Dnes Dr. Cibulka považuje, naopak, za hlavné „dokazovať nosnosť marxistickej dialektiky v rozvíjaní gnozeológie,“ [6], resp. v rozpracovaní „metódy poznania vnútorného samovývoja dialektických totalít, dialektickej sebanegácie, včlenenosti samovýjov“ atď. tak, aby sa „zochovávala exaktnosť formalizácie poznania“ [332]. Podľa môjho názoru práve v plnení tejto úlohy treba hľadať kľúč k rekonštrukcii dialektiky. Je pravda, že v rámci rozpornej jednoty ontológie a gnozeológie je ontologická stránka určujúca, ale to čo dnes bráni plnému pochopeniu ontologických základov dialektiky, je neujasnenosť jej logických a gnozeologických aspektov.

Proces Cibulkovej rekonštrukcie marxistickej dialektiky je súčasne konfrontáciou s ontologickými východiskami scientizmu a antropologizmu. Matematické a funkčné modelové konštrukcie sú podľa Dr. Cibulku naším prvým priblížením k skutočnosti, heuristickým počiatkom dialektickej reprodukcie konkrétnej. Gnozeologickú prvotnosť formalizujúcich konštrukcií nemožno ontologizovať, t. j. vydávať formálne štruktúrne podobnosti, vyjadrujúce povrchovú stránku jednoty hmoty, za najvnútornejšie podstaty skutočnosti a skutočné podstaty vysvetľovať iba ako ich konkretizáciu. Taká redukcia vedie k *absolutizácii momentu cykličnosti*, k ahistoričnosti. Antropologická orientácia, podľa autora, naopak, absolutizuje moment *neredukovateľnosti*. Scientizmus (lo-

gický pozitívizmus) odmieta ontológiu. Antropologizmus má chatrnú metodológiu. (Pozri tiež Cibulkovu kritiku ilúzie bezpredpokladovosti v Husserlovej fenomenológii, kap 2, odd. II).

Prekonanie funkčného, formalizujúceho hľadiska vidí J. Cibulka v prechode od kategórie systému ku kategórii *dialektickej totality*. Dialektická totalita sa vymedzuje ako útvar, ktorý v sebe obsahuje nevyhnutnosť vlastnej neustálej sebanegácie, „nevyhnutnosť pohybom vlastných vnútorných rozporov neustále dialekticky prechádzať vo vývojovo vyššiu totalitu“ [48]. Kategória dialektickej totality vyjadruje hlbšie jednotu hmoty ako izomorfia štruktúr. Stabilita, štruktúrnosť, systémovosť atď., sú druhotnými, povrchovými stránkami dialektickej totality. V knihe sa odlišuje fáza vzniku, prehistórie, resp. „genézy“ dialektickej totality a fáza jej vlastnej histórie. V prvej fáze určujú smer vývoja vonkajšej podmienky (systém, v lone ktorého sa rodí). Ťažiskom druhej fázy „nie je genéza vznikajúcich útvarov, ale rozporný samovývoj už stabilizovaných útvarov“ [47].

Zdrojom vnútorného pohybu dialektických totalít je *vnútorný dialektický rozpor*. Pojem dialektického rozporu sa autorom knihy vymedzuje jednak určením, že obidve stránky rozporu sa vzájomne vylučujú a predpokladajú (vonkajšie osamostatnenie rozporných stránok), jednak tézou o vzájomnom prenikaní obidvoch rozporných stránok, ich vzájomnom prechádzaní a aktuálnom obsahovaní (vnútorný rozpor). Hlavná stránka rozporu určuje kvalitu dialektickej totality ako celku a presadzuje dané usporiadanie vnútri podriadenej stránky rozporu. Vedľajšia stránka rozporu, ktorá je tiež súčasťou danej totality, je základom vnútornej diferenciácie, jej rozvoj znamená zrod prvkov novej kvality vnútri starej kvality a vedie k vytváraniu predpokladov zániku danej totality, resp. jej premeny na inú totalitu. Svojím rozporným chápaním kvality Dr. Cibulka prekonáva staré aristo-

telovské, ako aj vzťahovo-štrukturálne chápanie kategórie kvality.

Proces *sebanegácie dialektickej totality* spočíva podľa J. Cibulku v tom, že pohyb rozporu starej kvality neprestajne vytvára prechádzanie tejto kvality v novú, vývoje vyššiu kvalitu. Tento kvalitatívny prechod sa vysvetľuje tým, že podriadená stránka vývoje nižšej rozpornej kvality sa stáva určujúcou stránkou vývoje vyššej rozpornej kvality. Pre pochopenie sebanegácie dialektických totalít je dôležité rozlíšenie antagonistických a neantagonistických rozporov (v antagonistickom rozpore rozvoj jedného pólu nevyhnutne smeruje k likvidácii druhého, pri neantagonistickom rozvoji jedného pólu stimuluje rozvoj druhého). Podľa Dr. Cibulku tzv. zákon premeny kvantitatívnych zmien na zmeny kvalitatívne vyjadruje iba procesy kvalitatívnych premien, ktoré sa zakladajú na pohybe antagonistických rozporov a antagonizmov (vývin neantagonistického rozporu sa hamuje vonkajšou silou). Nie je všeobecným zákonom kvalitatívnych premien, — skôr výnimkou —, pretože kvalitatívne premeny dialektických totalít majú zvyčajne charakter postupných zmien, v ktorých nemožno odlišiť etapu hromadenia kvantitatívnych zmien a etapu náhleho skoku.

Od analýzy čiastkovej dialektickej totality Dr. Cibulka prechádza k rozboru včlenenosti parciálnej totality do všeobecnejších celkov. *Myšlienka vzájomnej včlenenosti dialektických totalít je vôbec najzávažnejším prínosom Cibulkovej práce*. V knihe sa predovšetkým rozvíja myšlienka včlenenosti kvantitatívnych a funkcionálnych vzťahov, kauzálnych súvislostí a pravdepodobnostných korelácií do vnútorne rozporných pohybov. Na rozdiel od prof. Filkorna, ktorý považuje vzťahový a kauzálny zákon za preddialektické typy zákonov, chápe Dr. Cibulka vzťahové, kauzálné a pravdepodobnostné zákonitosti za dialektické súvislosti povrchovejších rovin skutočnosti. „Vnútorný rozpor je najhlbšou formou všetkých ostatných dialek-

tických súvislostí, ktoré sa vyjadrujú ostatnými kategóriami marxistickej dialektiky“ (135). Rozpor Cibulka nechápe ani tak ako zdroj pohybu, ale ako zdroj nevyhnutného zrodu nových foriem pohybu „vnútri už jestvujúcich foriem pohybu“ (137). Najhlbším typom zákona je *dialekticko-rozporový zákon* (neide v ňom len o rozpornosť zákona a jeho uplatnenia, ale o vnútornú rozpornosť samého zákona). Tento typ zákona má povahu sprostredkujúceho vzťahu, je formou pohybu rozporu, rodiacou sa tendenciou. Rozvíjanie vnútorne rozporných tendencií vedie k *vytváraniu komplexu príčin* („vytváranie komplexu príčin nie je samotné kauzálne podmienené“, 178). Celistvý vnútorne rozporný pohyb obsahuje v sebe množstvo čiastkových momentov, ktoré sa vzájomne osamostatňujú a vystupujú navzájom do príčinných vzťahov. V rozpore (sprostredkujúcom vzájomnom pôsobení) sú určované a určujúci činiteľ momentami toho istého celku, vytvorený účinok sa včleňuje do totality pôvodného obsahu. Pri kauzálnom vzťahu sa príčina a účinok osamostatňujú ako vonkajšie predmety.

Kauzálne vzťahy sú *genetickými* a *nezvratnými* vzťahmi. Funkcionálne vzťahy sa naopak charakterizujú ako moment *cykličnosti* v pohybe dialektických totalít, resp. ako *štruktúrne* vzťahy už vykrištalizovaných dialektických celkov v ich relatívnej nezávislosti na genetických a samovývojových momentoch (143). Všeobecnou formou uplatňovania kvantitatívne-funkcionálnych vzťahov je ich pravdepodobnosťná, štatistická forma, ktorú Dr. Cibulka považuje za výraz rozpornosti medzi zákonitými tendenciami a javovou stránkou skutočnosti. Kritizuje klasický deterministické chápanie náhody ako skrivenia kauzálnych radov i úzko vzťahové chápanie náhodnosti ako rovnocenných, homogénnych abstraktných možností. Prijíma koncepciu náhody ako nevyhnutnosti v čiastkovom vzťahu, ktorá má podriadený vzťah k nevyhnutnosti vyššieho poriadku. Medze aplikability prav-

depodobnostných metód vidí hlavne v tom, že nedávajú možnosť postihnúť zrod nových tendencií, ktoré vznikajú ako relatívne náhodilé, ale perspektívne nevyhnutné.

Najhlbšou a originálnou myšlienkou Cibulkovej práce je idea vzájomnej včlenenosti samých rozporných vzťahov dialektických totalít. „Základným princípom marxistickej dialektiky je princíp vzájomnej včlenenosti rozporných pohybov rozličného stupňa podstatnosti“ [235]. Táto vzájomná včlenenosť rozporných vzťahov spočíva v tom, že jedna zo stránok čiastkového rozporného samovývoja „je vždy exponentom presadzovania komplexnejšieho, všeobecnejšieho rozporu“, resp. že sa zákonitosť všeobecnejšej rozpornej totality „presadzujú vnútri špecifického samovývoja danej čiastkovej dialektickej totality“ [235]. Myšlienka o vzájomnej včlenenosti rozporných samopohybov je naozaj kľúčom k prekonaniu klasicky-deterministickej kontrapozície vnútro systémových vzťahov a vonkajšieho prostredia (poruchy), ako aj k prekonaniu heglovského chápania samovývoja ako vyjadrovania vopred danej podstaty. Z tohto hľadiska tiež Dr. Cibulka oprávnenne kritizuje chybné stotožňovanie „bunky“ a podstaty systému, ktorého sa dopúšťal rad autorov (včítane mňa), ktorí skúmali metódu postupu od abstraktného ku konkrétnemu.

Prekonanie klasického determinizmu je, podľa autora recenzovanej knihy, nielen v tom, že dialektika prekonáva antinómie genetického a štruktúrneho a kontrapozíciu vnútorných systémových súvislostí a vonkajšieho prostredia. *Základným prínosom dialektického determinizmu je podľa neho myšlienka, že vnútri už stabilizovaných rozporných tendencií, determinujúcich jestvujúce dialektické totality sa rodia nové zákonité tendencie.* Toto chápanie determinovanosti ako boja rozporných tendencií vytvára podľa neho kľúč k zásadne novému chápaniu *ľudskej aktivity a slobody*, „je prvým chápaním determinizmu v dejinách myslenia, ktoré

necháme slobodu človeka ako ilúziu, ale ako nevyhnutný moment realizácie objektívnych zákonov.“ [318] Slobodu človeka Dr. Cibulka nevidí ani vo fatálnej podmienosti danými prírodno-spoločenskými podmienkami ani v čistej, na objektívnych podmienkach nezávislej seba projekcii ľudskej subjektivity, ale v tvorivej praxi, v ktorej človek uskutočňuje voľbu medzi rodiacou sa a už stabilizovanou objektívnou tendenciou, a v ktorej svojou aktívnou (živá práca) presadzuje rodiacu sa tendenciu proti už stabilizovanej tendencii (mŕtva práca). V spoločnosti sa práve len, vďaka tejto voľbe a tejto činnosti, môže realizovať prechod jednej dialektickej totality v inú.

To je základný sled myšlienok v knihe J. Cibulku. Tieto myšlienky sa vyvodzujú a dokumentujú na rozsiahlom ekonomickom, sociologickom a historicko-politickom materiáli, najmä na problémoch genézy a histórie kapitálu a socializmu a ich včlenenosti do celosvetového hospodárskeho a politického systému.

Z toho prehľadu je zrejmé, že Dr. Cibulka celkovou svojou koncepciou a mnohými čiastkovými ideami prekonáva tradičné chápanie dialektiky a že urobil kus práce v zmysle návratu k pôvodnej Marxovej dialektike. Jeho kniha je v súčasnosti najvýznamnejším syntetickým dielom o ontologickej stránke marxistickej dialektiky.

To neznamená, že v knihe J. Cibulku nie je nič problematické a že tam niet nedostatkov. Už Cibulkov výklad problémov má svoje pozitívne a negatívne. Autor vyvodzuje svoje filozofické závery z hlbokých rozborov špeciálnovednej literatúry a zároveň ukazuje „pred očami čitateľa“, ako dialektika napomáha riešeniu špeciálnovedných problémov. V tomto zmysle Cibulka prekonáva staré praktiky, keď sa dialektika uplatňovala len ako suma ilustratívnych príkladov. Dr. M. Suchý však má pravdu, keď vyčíta Dr. Cibulkovi (pozri *Filozofia* 5, 1968), že sa jeho filozofický rozbor často utápa v špeciál-

novednej problematike a že sa nie vždy Cibulkovi darí „vypreparovať“ dialektiku tak, aby sa dala použiť ako návod na riešenie iných problémov. Tento nedostatok vystupuje najmä v knihe *Spory o dialektiku*, na ktorej je poznať, že v nej je sústredená literatúra, ktorá sa akosi nedostala do *Dialektiky a ontológie*.

J. Cibulka vychádza z myšlienky rozpornej jednoty ontologickej a gnozeologickej stránky dialektiky. Niektorí naši autori považujú toto hľadisko za chybné. Dialektiku, ktorá sa snaží pochopiť svoje ontologické predpoklady, označujú za „metafyzickú dialektiku“ (M. Suchý, *idem*). V tejto otázke považujem Cibulkove stanovisko za v podstate správne a stanovisko jeho kritikov za nesprávne. To, že nemožno pripisovať našu subjektívnu dialektiku objektívnej skutočnosti, že nemožno vidieť dialektiku v jej najhlbšom význame (rozpornosti) vo všetkom a všade, že nemožno chápať prírodu a spoločnosť za sumu ilustrujúcich príkladov našich dialektických koncepcií, je nesporné závažnou pravdou. Nemôže to však byť argumentom na podporu odmietania rozpornosti samej skutočnosti, objektívnosti náhody atď. To čo naozaj Cibulkovej knihe chýba, je dôsledné prepracovanie myšlienky rozpornej jednoty ontologického a gnozeologického v ich vzájomnom prechádzaní. Dr. Cibulka síce ukazuje, že marxistická ontológia je sprostredkovaným výsledkom poznania a ako taká že je daným základom gnozeológie [10]. Nevyjadruje však zreteľne význam gnozeológie a logiky pre dotváranie ontologických aspektov dialektiky. Problém prekonania scientizmu a antropologizmu nie je len vecou ontológie, ale i vecou logiky, resp. vzťahu logiky a dialektiky. (Bez pochopenia logického aspektu kategórie rozporu ťažko možno hovoriť o pochopení rozporu v jeho ontologickom zmysle.) Nesprávne hodnotí krízu filozofie v SSSR za života Stalina a po jeho smrti. Neišlo len o krízu ontológie, ako by sa mohlo zdať z niektorých jeho výrokov, ale o

krízu celej filozofie. V rozpore s tvrdením autora sa vtedy potláčali najviac práve gnozeologizujúce tendencie, či už vychádzali z Hegla (Deborin, menševizujúci idealizmus, Iljenkov a Korovikov), alebo z formalizujúcihr koncepcií (Janovskaja a i.).

Problematický je prístup Dr. Cibulku k otázke vývinu obsahu filozofických kategórií. V niektorých prípadoch totiž rozvíja obsah kategórií (kvality a i.), zatiaľ čo v iných prípadoch stojí na stanovisku fixovania významu kategórií v ich pôvodnom preddialektickom význame (štruktúra, systém a i.). V dôsledku toho napríklad stotožňuje pojem kvality a pojem podstaty, pojem genézy s pojmom prehistórie systému a pod. Vzniká dojem, ako by genéza systému sa zastavila v predhistórii. U Marxa a interpretov jeho metódy (Iljenkova a i.) je hlbšie chápanie genézy ako vnútorné nevyhnutnej stránky histórie systému, ktorá sa prejavuje často v prevrátenej podobe, v empirickej histórii. Hoci Cibulka hovorí o prekonaní antinómie štruktúry a genézy, nedarí sa mu to úplne preto, že zastavuje vývin kategórie štruktúry vo vzťahovo-funkčionalnej rovine, hoci by mohol pochopiť štruktúru hlbšie — ako genetickú štruktúru, t. j. ako rozporný vzťah rozporných vzťahov. Vytvára si k tomu dostatočné predpoklady práve myšlienkou včlenenosti. To by dávalo širšie možnosti pre pochopenie ontologických východísk štruktúrno-genetických postupov. Takisto „dialektická totalita“ by sa mohla definovať ako systém s genetickou (rozpornou) štruktúrou a pod. To, že Dr. Cibulka fixuje kategóriu štruktúry a systému v ich preddialektickom význame, vedie ho niekedy k tomu, že obracia ostrie svojej

kritiky nielen proti absolutizácii vzťahového hľadiska, ale i proti formálnej metodológii ako takej, — čo odporuje jej:io vlastným základným cieľom.

V Cibulkovej práci je prirodzene (ako v každom diele, ktoré sa opiera o rozsiahlu literatúru) rad nepresností. Na niektoré chyby v Cibulkovej interpretácii pravdepodobnostných metód (nepresný výklad termínu „verifikácie“, redukcia na klasickú štatističnosť) upozornil už napríklad J. Švihran (Filozofia 6, 1968). Nevyvrátil však Cibulkovu kritiku jednostrannej redukcie indukcie a pravdepodobnosti na metódu dokazovania, kritiku obchádzania ich heuristických aspektov (v zmysle filkornovskej analýzy analýz, resp. objavovania zákonov). Švihranova kritika Cibulkovho (Marxovho) rozlíšenia formálnej a reálnej možnosti je chybná. (Budúca udalosť je dnes formálne možná, ak už jestvujú niektoré, ale nie všetky nevyhnutné podmienky jej vzniku. Preto sa ešte nemôže realizovať. Budúca udalosť je dnes reálne možná, ak už jestvujú všetky imanentné podmienky. Preto sa relatívne nevyhnutne realizuje v tej alebo onej podobe). Marx tento problém osvetlil pri riešení otázky možnosti kríz z nadvýroby. Formálnu a reálnu možnosť nemožno zamieňať za náhodilú možnosť. Faktom však je, že Dr. Cibulka podcenil význam analýzy kategórie možnosti. Bez takej analýzy zostávajú jeho výroky o zákone ako tendencii či rodiacej sa tendencii nedostatočne jasné.

Vcelku je kniha J. Cibulku *Dialektika a ontológia* významným prínosom a dôležitým príspevkom v zmysle snáh o tvorivú rekonštrukciu a ďalšie rozvinutie marxistickej dialektiky.

Václav Černík